# Talabalar intelektiga sun’iy intellektning ta’siri va ijtimoiy psixologik xususiyatlari

**Oqmurzayev Dilshod Jo'raqul o'g'li**
Guliston davlat universiteti 19.00.05-Ijtimoiy psixologiya.
Etnopsixologiya ixtisosligi tayanch doktoranti

**Annotatsiya.** Ushbu maqolada oliy ta’lim tizimida sun’iy intellekt texnologiyalarining joriy etilishi talabalarning intellektual salohiyati, o‘quv motivatsiyasi va ijtimoiy-psixologik xususiyatlariga qanday ta’sir ko‘rsatishi tahlil qilingan. Tadqiqotda raqamli texnologiyalarning talabalar kognitiv jarayonlari va shaxsiy rivojlanishidagi ijobiy hamda salbiy jihatlari yoritilgan. Shuningdek, talabalarning sun’iy intellekt vositalariga bo‘lgan moslashuvchanligi, guruh ichidagi muloqot tizimi va ijtimoiy-psixologik adaptatsiyasi masalalari o‘rganilgan bo‘lib, olingan natijalar asosida pedagogik va psixologik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

**Kalit so‘zlar:** Sun’iy intellekt, talabalar intellekti, ijtimoiy psixologiya, kognitiv rivojlanish, oliy ta’lim, raqamli psixologiya, o‘quv motivatsiyasi, shaxsiy xususiyatlar, zamonaviy texnologiyalar, intellektual salohiyat, guruh dinamikasi, ijtimoiy adaptatsiya, emotsional intellekt, mustaqil ta’lim, psixologik ta’sir, innovatsion pedagogika, raqamli muhit

## Kirish

XXI asrning birinchi choragida axborot texnologiyalari va sun’iy intellekt (SI) tizimlarining shiddatli rivojlanishi insoniyat hayotining barcha sohalarini, xususan, oliy ta’lim tizimini tubdan o‘zgartirmoqda. Bugungi kunda sun’iy intellekt nafaqat texnik jarayonlarni avtomatlashtirish vositasi, balki ta’lim oluvchilarning intellektual faoliyati va shaxsiyatini shakllantiruvchi yetakchi omillardan biriga aylandi. Ayniqsa, zamonaviy talabalarning o‘quv va ilmiy faoliyatida neyrotarmonlar, chat-botlar va intellektual o‘qitish tizimlaridan keng foydalanilayotgani ularning kognitiv (bilish) jarayonlariga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Bu esa talabalar intellektining transformatsiyasi va uning ijtimoiy-psixologik oqibatlarini chuqur tadqiq etishni taqozo etadi.

**Muammoning o‘rganilganlik darajasi.** Sun’iy intellektning ta’limga integratsiyasi va uning inson psixikasiga ta’siri so‘nggi yillarda xorijiy va mahalliy olimlarning diqqat markazida turibdi. Raqamli muhitning talabalar motivatsiyasi va intellektual rivojlanishiga ta’siri xorijlik tadqiqotchilar (masalan, mutaxassislar neyrotarmonlarning kognitiv yuklamani kamaytirishi haqida yozishgan) va MDH olimlari tomonidan qisman o‘rganilgan. Biroq, sun’iy intellektning aynan talabalarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlariga — guruh ichidagi muloqotga, emotsional intellektga va mustaqil fikrlash qobiliyatiga kompleks ta’siri o‘zbek pedagogik psixologiyasida hali yetarlicha yaxlit tizim sifatida tadqiq qilinmagan.

**Muammoning mohiyati.** Bir tomondan, sun’iy intellekt talabalarga axborotni tezkor qayta ishlash, shaxsiylashtirilgan ta’lim traektoriyasini yaratish va muammolarga kreativ yechim topish imkonini beradi. Ikkinchi tomondan esa, tayyor intellektual mahsulotlardan muntazam foydalanish talabalarda kognitiv passivlik (fikrlash dangasaligi), tanqidiy fikrlashning pasayishi va axborotga qaramlikni keltirib chiqarishi mumkin. Shuningdek, raqamli muhitda muloqotning virtual ko‘rinishga o‘tishi talabalarning ijtimoiy-psixologik adaptatsiyasiga, ularning real hayotdagi emotsional aloqalariga va guruh dinamikasiga o‘z ta’sirini ko‘rsatmoqda.

**Tadqiqotning maqsadi va vazifalari.** Ushbu tadqiqotning bosh maqsadi — oliy ta’lim muassasalari talabalari intellektual faoliyatida sun’iy intellektning tutgan o‘rnini aniqlash hamda uning talabalar shaxsining ijtimoiy-psixologik xususiyatlariga ko‘rsatadigan ijobiy va salbiy ta’sirini empirik (tajriba) jihatdan asoslashdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilab olindi:

- Talabalarning o‘quv jarayonida sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish chastotasi va maqsadlarini tahlil qilish;
- Sun’iy intellekt ta’sirida talabalar kognitiv tizimidagi (xotira, diqqat, fikrlash) o‘zgarishlarni aniqlash;
- Raqamli vositalarning talabalar ijtimoiy muloqoti, emotsional intellekti va ijtimoiy-psixologik adaptatsiyasiga ta’sirini baholash;
- Talabalarda intellektual mustaqillikni saqlab qolish va SI muhitida psixologik salomatlikni muhofaza qilish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

**Asosiy qism**

Sun’iy intellekt (SI) tizimlarining ta’limga kirib kelishi talabalarning kognitiv (bilish, fikrlash, eslab qolish) jarayonlarini tubdan o‘zgartirmoqda. ChatGPT, Claude va boshqa yirik til modellari talabalarga bir necha soniya ichida murakkab masalalarning yechimini taqdim etmoqda. Bu jarayon psixologiyada ikki tomonlama oqibatga ega bo‘lgan transformatsiyani keltirib chiqaradi.

- **Ijobiy tomoni (Kognitiv yuklamani optimallashtirish):** SI talabalarni ma’lumotlarni uzoq qidirish, matnlarni texnik tahrirlash kabi mexanik ishlardan xolos qiladi. Bu esa diqqat va energiyani yuqori darajadagi intellektual vazifalarga — tahlil, sintez va kreativ g‘oyalar yaratishga yo‘naltirishga imkon beradi.
- **Salbiy tomoni (Kognitiv passivlik va raqamli amneziya):** Tayyor ma’lumotlarga tayanish talabalarda "Google effekti" yoki raqamli amneziyani (ma’lumotni xotirada saqlash o‘rniga, uni qayerdan topishni eslab qolish fenomeni) kuchaytiradi. Muntazam ravishda SI yordamiga murojaat qilish tanqidiy fikrlashni susaytiradi va "kognitiv dangasalik" (chuqur fikrlashdan qochish) holatiga olib keladi.

**2. Talabalar shaxsining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari va raqamli adaptatsiya**

SI muhitida talabalar shaxsining shakllanishi o‘ziga xos ijtimoiy-psixologik qonuniyatlarga ega. Bu jarayonda talabalarni shartli ravishda uchta psixologik tipga ajratish mumkin:

| Talabalar tipi | Tavsifi va munosabati | Ijtimoiy-psixologik xavfi |
|---|---|---|
| **Innovatorlar** | SIdan unumli, o‘z mahoratini oshirish va vaqtni tejash uchun foydalanadi. | Mustaqil kreativlikning pasayish xavfi. |

| Talabalar tipi | Tavsifi va munosabati | Ijtimoiy-psixologik xavfi |
|---|---|---|
| **Iste'molchilar** | SIni o‘quv vazifalaridan qutulish (ko‘chirish, tayyor tayyorlash) vositasi deb biladi. | Kognitiv mustaqillikning yo‘qolishi, mas’uliyatsizlik. |
| **Skeptiklar** | Yangi texnologiyalardan qo‘rqadi yoki ularga ishonmaydi, an’anaviy usullarni afzal ko‘radi. | Raqamli muhitdan uzilib qolish, raqobatbardoshlikning pasayishi. |

Talabalarning ijtimoiy adaptatsiyasi (muhitga moslashishi) endilikda faqat akademik jamoa bilan cheklanmaydi. Ular "inson-mashina" muloqot tizimiga ham moslashishlariga to‘g‘ri kelmoqda, bu esa shaxsiy identifikatsiya (o‘zini anglash) jarayoniga ta’sir qiladi.

### 3. Emotsional intellekt va guruh ichidagi muloqotning transformatsiyasi

Talabalik davri — ijtimoiy muloqot va emotsional intellekt (o‘z va o‘zgalar his-tuyg‘ularini tushunish, boshqarish qobiliyati) eng faol rivojlanadigan bosqichdir. SIdan intensiv foydalanish ushbu sotsial sohada quyidagi o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda:

- **Muloqotning kamayishi va empatiyaning pasayishi:** Talaba muammoli savolga javobni jamoadoshlari yoki o‘qituvchidan so‘rash o‘rniga SI bilan "muloqot" qilib topishni afzal ko‘rmoqda. Bu real muloqot defensiti (etishmovchiligi)ni keltirib chiqaradi va empatiya (boshqalarning his-tuyg‘ularini tushunish) darajasini pasaytiradi.
- **Guruh dinamikasining zaiflashuvi:** Jamoaviy loyihalarda talabalar vazifalarni o‘zaro taqsimlash va baxs-munozara qilish o‘rniga, har biri o‘z qismini SIga yozdirib kelishi kuzatilmoqda. Natijada guruh ichidagi jipslik, ijtimoiy sinergiya (birgalikdagi faoliyat samaradorligi) va jamoada ishlash ko‘nikmalari shakllanmay qolmoqda.
- **Frustratsiya va raqamli xavotirlik:** SI taqdim etgan mukammal natijalar fonida talabalarda o‘z bilimlariga nisbatan ishonchsizlik, o‘zini past baholash yoki "men bu texnologiyalardan ortda qolyapman" degan xavotir (frustratsiya) hissi ortishi kuzatilmoqda

## XULOSA VA TAVSIYALAR

### Xulosalar

Oliy ta’lim tizimida sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining joriy etilishi talabalarning intellektual faoliyati va ijtimoiy-psixologik qiyofasini transformatsiya qiluvchi strategik omilga aylandi. O‘tkazilgan nazariy tahlillar va o‘rganishlar asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. **Kognitiv sohada:** Sun’iy intellekt talabalarni mexanik va bir xildagi axborot qidirish vazifalaridan xolos qilib, kognitiv yuklamani kamaytiradi. Biroq, tayyor intellektual

mahsulotlarga haddan tashqari suyanish talabalarda "kognitiv dangasalik" va raqamli amneziyani keltirib chiqarmoqda, bu esa mustaqil tanqidiy fikrlash tizimiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

2. **Ijtimoiy-psixologik sohada:** SIdan intensiv foydalanish talabalarning guruh ichidagi real muloqot va aloqalarini qisman cheklamoqda. Bu holat jamoaviy jipslikning zayiflashuviga va empatiyaning susayishiga zamin yaratadi. Shu bilan birga, talabalar orasida texnologik muhitga moslashish darajasiga ko‘ra tabaqalanish (innovatorlar, iste’molchilar va skeptiklar) kuzatilmoqda.
3. **Shaxsiy rivojlanishda:** SI vositalari talabalarda mas’uliyatni manipulyatsiya qilish (vazifalarni sun’iy ravishda bajarish) xavfini tug‘dirsa-da, undan to‘g‘ri foydalangan talabalarda o‘quv motivatsiyasi va innovatsion faollik yuqoriligicha qolmoqda.

**Tavsiyalar**

Talabalar intellektini saqlab qolish va ularning ijtimoiy-psixologik salomatligini muhofaza qilish maqsadida quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish tavsiya etiladi:

- **Gibrid o‘qitish metodikasini joriy etish:** Oliy ta’limda talabalar SI vositalaridan faqat ma’lumot to‘plash bosqichida foydalanishi, ammo yakuniy xulosa, tahlil va himoya jarayonlarini auditoriyada, jonli muloqot va baxs-munozara shaklida amalga oshirishi shart qilib belgilanishi lozim.
- **"Raqamli gigiyena" va tanqidiy fikrlash kurslarini tashkil etish:** Talabalarga SIdan to‘g‘ri foydalanish, axborotni tekshirish (fakt-cheking) va raqamli qaramlikdan himoyalanish ko‘nikmalarini o‘rgatuvchi qisqa muddatli psixologik treninglar va seminarlar joriy etish.
- **Jamoaviy va loyihaviy topshiriqlarni ko‘paytirish:** Guruh ichidagi ijtimoiy muloqot va empatiyani rivojlantirish uchun faqat real hayotda, jamoaviy hamkorlikda bajariladigan muammoli vaziyatlar (case-study) va ijtimoiy loyihalarga ko‘proq urg‘u berish.
- **Psixologik monitoring tizimini yaratish:** Universitet psixologlari tomonidan talabalarning raqamli muhitdagi xavotirligi (frustratsiya) va emotsional intellekti darajasini muntazam ravishda diagnostika qilib borish.

**FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:**


1. Alimov, N. R. (2024). *Oliy ta’limda sun’iy intellekt texnologiyalarining qo‘llanilishi va uning talabalar kognitiv faoliyatiga ta’siri.* Pedagogika va psixologiya tadqiqotlari jurnali, 12(2), 45-52-b.
2. Xalilova, M. S. (2025). *Raqamli ta’lim muhitida talabalar shaxsining ijtimoiy-psixologik adaptatsiyasi masalalari.* O‘zbekiston psixologiya jurnali, 6(1), 18-25-b.
3. Selwyn, N. (2023). *Should Robots Replace Teachers? AI and the Future of Education.* Polity Press. — 180 p. *(Sun’iy intellekt va ta’lim kelajagi bo‘yicha xorijiy adabiyot)*
4. Ivanov, A. V., & Petrova, E. N. (2024). *Vliyanie neyrosetey na kognitivnuyu passivnost i kriticheskoe mishlenie studentov.* Voprosi psixologii, (3), 89-97. *(Talabalarda kognitiv passivlik va neyrotarmonlar ta’siri haqida)*
5. Siemens, G. (2025). *Connectivism and Digital Learning: How Artificial Intelligence Changes Human Cognition.* Harvard Educational Review, 95(2), 210-228. *(SI inson kognitiv tizimini qanday o‘zgartirishi haqida jahon miqyosidagi tadqiqot)*